

Esipuhe

Tämä kokoomateos sisältää kymmenen artikkelia, jotka perustuvat esitelmiin Greifswaldin yliopistossa 16.–18.5.2022 pidetyssä kansainvälisessä etymologiasymposiumissa *Hansakansan kanssa*. Tapahtuman järjestivät Marko Pantermöllerin johtama Greifswaldin fennistiikan oppiaine ja siinä Santeri Junttilan johdolla vuosina 2019–22 toiminut tutkimushanke *Baltische und ostseefinnische Sprachen im vorhistorischen Kontakt* (Balttilaisten ja itämerensuomalaisten kielten esihistorialliset kosketukset). Hanke ja symposiumi saivat avokätisen rahoituksen Saksan liittotasavallan opetus- ja tutkimusministeriöltä (BMBF) osana *Kleine Fächer – Große Potenziale* -ohjelmaa. BMBF:n lisäksi haluamme kiittää myös Alfred Krupp Wissenschaftskolleg Greifswaldia, joka edisti merkittävästi tapahtuman onnistumista toimimalla sponsorina, osoittamalla ammatillista apua konferenssin järjestämisessä ja tarjoamalla konferenssitilansa symposiumin käyttöön. Suuret kiitokset kuuluvat myös Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle ja sen puheenjohtajalle Riho Grünthalille tämän kokoomateoksemme sisällyttämisestä *Uralica Helsingiensia* -sarjaan.

Kolmipäiväinen symposium kokosi yhteen ennen kaikkea kielitieteen eri alojen kansainvälisiä tutkijoita, erityisesti kielten kontakteihin perehtyneitä lainasanatutkijoita, hedelmälliseen ajatustenvaihtoon etymologisen tutkimuksen ajankohtaisista tuloksista, monitieteellistä metodologisista kysymyksistä ja innovatiivisista tieteidenvälisen yhteistyön muodoista. Etymologinen tutkimus, etenkin lainasanatutkimus, on tärkeä väline eri kielten puhujien etnis-kulttuurisen menneisyyden rekonstruomisessa. Arkeologian ohella lainasanatutkimuksella on keskeinen tehtävä väestöryhmien välisten esihistoriallisten yhteyksien selvittämisessä. Monesti vain kielitiede todistaa esihistoriallisista kontakteista. Toisissa tapauksissa arkeologia voi vahvistaa tai täsmentää lainasanatutkimuksen tuloksia ja hypoteeseja. Niinpä kielitieteen ja arkeologian vuorovaikutus oli yksi symposiumimme aiheista.

Kulttuurihistoriallisen merkityksensä ja tutkimuksessa aiemmin voimakkaasti korostettujen kielten esihistoriallisten prestiisierojen vuoksi lainasanatutkimus on ajoittain joutunut ristiriitaan historiallis-ideologisten oletusten ja ennakkoluulojen kanssa. Santeri Juntila käsittelee symposiumin yhteydessä tätä aihetta yleisöluennossaan, joka on nyt saatavilla pysyvänä videotallenteena. Hän valotti muun muassa suomenkielisten ja saksankielisten kielitieteilijöiden välillä 1970-luvulta lähtien esiin tullutta erimielisyyttä vanhempien germaanis-kantasuomalaisten kontaktien ajoituksessa ja paikannuksessa. Tämä erimielisyys on rajoittanut alojen välistä ajatustenvaihtoa, mikä taas on peittänyt näkyvistä germanistien ja fennougristien käsitysten viime vuosikymmenten aikana paranneen yhteensopivuuden. Greifswaldin symposium todisti osaltansa, että tieteenalojen välisen kommunikatiokatkoksen aikakausi on nyt ohitettu ja että etymologisen tutkimuksen innovaatiot syntyvät yhä useammin tieteidenvälisestä yhteistyöstä. Tapahtuma osoitti myös vakuuttavasti, miten hedelmällinen tieteellinen keskustelu voi akateemisen monikielisuuden kautta kantaa pitkälle ohi hallitsevan yleiskielen.

Symposiumin suomenkielinen otsikko *Hansakansan kanssa* toimi sekä viittauksena Greifswaldin kaupungin hansakauden historiaan että Greifswaldin fennistiikan etymologiseen tutkimusperinteeseen. Otsikko sisältää sanan *Hanse* tai sen edeltäjän kolmessa muodossa: esihistoriallisena ja keskiaikaisena lainana samasta germaanisesta sanasta sekä vanhemmasta lainasta johdettuna postpositiona.

Greifswaldin yliopisto on sysännyt eteenpäin itämerensuomalaisten kielten germaanisten lainojen tutkimusta. Vielä Lauri Postin oleskelu suomen kielen lehtorina vuonna 1934 oli Greifswaldin fennistiikan historiassa vain anekdootti: Posti esitteli metodologisesti uraauurtavia tuloksiaan balttilais-itämerensuomalaisten ja germaanis-itämerensuomalaisten kielikontaktien tutkimuksesta Helsingissä vasta vuonna 1953. Sirkka-Liisa Hahmon nimittäminen Greifswaldin oppituoliin jätti paljon merkittävämmän vaikutuksen. Hahmo toimi Greifswaldin kolmantena fennistiikan professorina (2000–08) ja oli keskeisessä asemassa historiallisen sanastontutkimuksen vakiinnuttamisessa. Täällä hän jatkoi Groningenissa aloittamaansa työtä itämerensuomalaisten kielten vanhimpien germaanisten lainojen sanakirjan

(LägLoS) parissa ja esitteli yhdessä Tette Hofstran kanssa vuonna 2012 sen kolmannen ja viimeisen osan.

Greifswaldin symposiumissa Hahmo muistutti, että työtä vanhimman germaanisen lainasanaston tutkimisessa tuskin voidaan pitää vuonna 2022 loppuun suoritettuna, ja piti tärkeänä, että nuoremmatkin tutkijasukupolvet omistautuvat tälle kielikontaktitutkimuksen alalle. Hahmon oppilas Mikko Bentlin on tutkinut paljon nuorempaa germaanista lainasanakerrosta, alasaksalaisia lainasanoja, jotka ovat löytäneet tiensä suomen kieleen hansakauden kontaktien yhteydessä. Bentlinin vuonna 2008 Greifswaldissa tarkastettu väitöskirja alasaksalais-suomalaisista kielikontakteista on toistaiseksi ainoa kattava systemaattinen tutkimus aiheesta. Viimeksi Santeri Junttila on jatkanut etymologisen tutkimuksen perinnettä Greifswaldin-hankkeellaan. Junttila on työssään kehittänyt innovatiivisen verkkosanakirjakonseptin, jonka avulla etymologian tutkijat voivat jakaa uusimpia tuloksiaan ja keskustella niistä reaaliajassa.

Symposiumin tavoin kokoomateos tuo yhteen etymologista tutkimusta Itämeren vastarannoilta, itämerensuomalaisten ja länsigermaanisten kielten alueilta. Kirjan tutkimukset valottavat ennen kaikkea itämerensuomalaisten, germaanisten ja balttilaisten kielten menneisyyttä ja kontakteja. Tuomme samalla uutta tietoa myös esimerkiksi saamen, unkarin ja latinan kielten historiasta ja sellaisistakin Itämeren läheisyydessä puhutuista kielistä, joista on säilynyt sanoja vain lainoina naapurikieliin.

Päätoimittaja on antanut kirjoittajille vallan päättää oman tutkimusartikkelinsa pituus. Näin symposiumissa pidettyjen kahdenkymmenen minuutin esitelmien pohjalta on syntynyt kymmenen hyvin erimittaista tutkimustekstiä. Erot kirjoitusten pituudessa kertovat etymologisten aiheiden varioivuudesta. Kuudessa lyhyessä tai lyhyehkössä tekstissä aiheena on yksittäinen etymologia, yhdessä (Boldt) tietty fraasityyppi. Neljä pisintä tutkimusta käsittelevät useampia, tietyn äännepiirteen yhdistämiä lainaetymologioita (Junttila, Metsäranta) taikka kokonaista kerrostumaa lainasanoja (Jakob) tai johdoksia (O'Rourke).

Kirjan artikkelit on järjestetty kielimaantieteellisesti niin, että germanistiikan osuus sisällöstä on suurin aivan alkupään artikkeleissa ja vähenee mitä pitemmälle teoksessa edetään. Baltologeja kiinnostava

sisältö taas sijoittuu teoksen loppupuolelle. Itämerensuomen ja muiden uralilaisten kielten tutkijat löytävät kiinnostavia pohdintoja ja tutkimustuloksia kautta kirjan, viimeistään toisesta tai kolmannelta artikkelista alkaen.

Teoksen aiheiden variaatiota noudattelee myös artikkelien julkaisukieli. Ensimmäiset kaksi artikkelia ovat saksankielisiä ja sisältävät lyhyen englanninkielisen tiivistelmän. Muissa artikkeleissa joko pääteksti on germaanisella kielellä (saksa, englanti) ja tiivistelmä uralilaisella kielellä (suomi, viro, unkari) tai päinvastoin. Santeri Junttilan suomenkielisen artikkelin rinnalla on pitkäkö saksankielinen tiivistelmä, ja itse artikkeli on laadittu uralisteja, tiivistelmä taas baltologeja silmällä pitäen.

Teoksen aloittaa **Ramón Boldt** artikkelilla *Altgermanische Paarformeln mit der Bedeutung 'überall'*, joka tutkii tiettyjen sanojen esiintymistä kiinteinä rinnasteisina pareina keskiajan muinaisgermaanisissa teksteissä. Tällainen kiinteiden fraasityyppien vertailu tuo lisätietoa perinteisen etymologian antamaan kuvaan länsi- ja pohjoisgermaanisten kielten välisen sukulaisuuden asteesta ja kontaktien vilkkaudesta.

Gudrun M. J. Sambergerin indoeuropeistinen tutkimus *Das Wort für 'Bart' und die palma-Regel* punnitsee huolellisesti uutta mahdollista johdosselitystä latinan, germaanisten, balttilaisten ja slaavilaisten kielten partaa merkitsevälle sanalle ja sen ongelmallisina pidetyille äännesuhteille. Samasta sanasta on lainaa suomen *parta* itämerensuomalaisine vastineineen – jos Sambergerin selitys on oikea, pitää sen mahdollisista lähtötahoista sulkea pois balttilainen kieli äännteellisistä syistä ja mahdollisiksi jäävät germaanisen ja slaavilainen alkuperä.

Juho Pystysen artikkeli *Uralic *tuppas – bridging Indic and Germanic* on merkittävä avaus sekä germanistiikassa että laajemmin indoeuropeistiikassa, sillä kirjoittaja esittää alun perin arjalaisen sanan lainautuneen kantasuomen kautta luoteisgermaaniin. Toistaiseksi germaanisissa tai muuallakaan indoeurooppalaisissa kielissä tunnetaan hyvin vähän vanhoja uralilaisia lainoja. Kirjoitus on tietenkin mielenkiintoinen myös uralistisesta näkökulmasta.

Kolme seuraavaa tutkimusta esittävät perinteisiä germaanisista lainaetymologioita itämerensuomen ja saamen sanoille. Laajin on

Niklas Metsärannan artikkeli *Ein Fall für zwei (oder drei) – Liquid metathesis of word-initial consonant clusters of Germanic loanwords in Finnic*. Metsäranta paitsi esittää kuutta uutta muinaisgermaanista lainaetymologiaa kantasuomeen, myös asettaa kyseenalaiseksi vanhan käsityksen muinaisgermaanin sananalkuisten konsonanttiyhtymien viimeisestä konsonantista niiden säännöllisenä substituuttina kantasuomeen lainattaessa ja tarjoaa sääntöjä yhtymien metateettiseksi edustukseksi. Metsärannan päätelmiä voi ehkä soveltaa lainasanojen fonotaksiin muuallakin, kuten Junntila tekee artikkelissaan suomen ja karjalan slaavilaisten lainojen kohdalla.

Myöhäisemmän ja periaatteeltaan toisenlaisen metateesiedustuksen on havainnut **Iris Metsmägi**, jonka artikkeli *Estonian kelp 'hip side of a roof' as compared to Finnish keula 'prow'* on erityisen kiinnostava germaanis-itämerensuomalaisten kulttuurihistorian kannalta. Tuomalla esiin, kuinka laivan ja talon rakenteet rinnastuvat kantasuomen sanastossa Metsmägi pureutuu aivan Greifswaldin symposiumin teeman *Hansakansan kanssa* ytimeen.

Juha Kuokkalan tutkimus *A Germanic etymology for Saami liiki '(human) skin'* liikkuu muita pohjoisemmilla leveyksillä, saamen kantaskandinaavisten lainojen alueella. Artikkelin laajentaa tietojamme etymologisesta nativisaatiosta, jonka avulla Ante Aikio on selittänyt saamen lainasanakerrostumien vokaaliedustuksia; Kuokkala esittää etymologisen nativisaation vaikuttaneen myös saamelaiskielten väliin konsonanttiedustukseen.

Kokoelman kolme laajinta artikkelia sijoittuvat teoksen loppupuolelle. **Anthony Jakobin** urauurtava esitys *The palaeo-Baltic substrate: a methodological exploration* käsittelee ennen kaikkea itämerensuomalaisten ja balttilaisten mutta myös germaanisten, saamelaisten ja mordvalaiskielten alkuperältään tuntematonta sanastoa, joka vuosikymmenten ajan on tutkimuksessa niputettu substraattisanaston nimikkeeseen alle. Jakob perustelee tarvetta aiempaa tiukemmalle substraatin määritelmälle ja esittää, että varmana voi pitää vain sellaista substraattietymologiaa, johon kuuluu tuntemattoman kielen sanan lainautuminen vähintään kahteen tunnettuun kieleen.

Patrick O'Rourken katsaus *Lounaisitämerensuomalaiset denominaalit johtimet *-As* (: *-AhA-), *-kAs ja *-kkAs keskittyy kahden liivin ja viron murteiden johdostyyppin tutkimukseen. Johtimista

ensin mainittu on vanhempi ja sillä on pitkät juuret kantasuomen kontakteissa germaanisten ja balttilaisten kielten kanssa. Liivin kielessä sen käytön laajentaminen johtuu ennen kaikkea voimakkaasta lätin kielen vaikutuksesta. O'Rourken tutkimuksella on näin myös baltologinen ulottuvuutensa.

Santeri Junttilan *Palataalidissimilaation kätkemiä balttilaislainoja* edustaa perinteistä koivulehtolaista lainasanatutkimusta. Kirjoittaja esittelee aiemmin tuntemattoman äännesuhteen itäbalttilaisten ja itämerensuomalaisien kielten välillä ja pohtii kahdeksaa sen valossa mahdollisilta näyttävää lainaetymologiaa. Sivutuloksina saamme kaksi slaavilaista lainaetymologiaa ja säännöt balttilaisen *i:n edustukselle kantasuomen ensitavussa.

Kokoelman päättävä **Zsolt Simonin** *Lit. tautà und ung. tót Ein slawisch-ungarischer Beitrag zu einem alten baltischen etymologischen Problem* on vähemmän perinteistä balttilaista lainaetymologiaa, sillä sen kohteena on unkarinkielinen nimitys slaaveille, erityisesti slovakeille. Artikkelin on laajalti kiinnostava syvemmän indoeuroopeittisen ulottuvuutensa takia ja etnonymien tutkimuksen kannalta.

Tartossa ja Greifswaldissa joulukuussa 2023

Santeri Junttila & Marko Pantermöller